

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

gehandicapten bij de sterkste foto's die er bestaan.

ENKELE AFSLUITENDE REFLECTIES

Vermote sloot af met enkele bedenkingen rond therapeutisch werk: de taal brengt ons weg van het contact met de derde zone, hoe kunnen we dan spreken en toch hiermee contact houden? Daarnaast situeerde hij het werken in de overdracht in de tweede zone, wat maakt dat veel analytisch werk soms te lang duurt. Ten slotte had hij het over de rijke stilte die aanwezig is in de zone buiten representaties waarin woordeloos contact ongelooflijk mooi kan zijn. Deze thema's vormen mogelijk een opstap voor een volgende studiedag!

TOT SLOT

Dankzij deze lezing heb ik zeker meer interesse gekregen om stukjes van Bion te lezen, maar vooral toch ook om op een andere manier naar therapie te kijken. Omgaan met een paradox als leegte en volheid vraagt oefening, en mystiek en religie kunnen hier handvatten bieden. Naast film, literatuur en muziek heb ik kennis kunnen maken met fotografie als de zoveelste uiting van het oneindige. Een uitspraak van zenmeester Hakuin die Vermote op het einde van zijn lezing meegaf, vat het prachtig samen: 'Things are things because of the mind, the mind is the mind because of things'.

Over genocide en makom

Verslag van

8ième Congrès des Psychanalystes de Langue Française (CPLF). La Société Psychanalytique de Paris (SPP) & La Société Psychanalytique d'Israël (SPIS): 'Espace psychique, lieux, inscriptions' [Digitaal, 13-15 mei 2021]

MARC HEBBRECHT

Lang had ik uitgekeken naar dit congres dat al in 2020 zou doorgaan in Jeruzalem, maar vanwege de COVID-19 pandemie werd uitgesteld naar 2021. De congresorganisatie had in het voorjaar beslist om het congres via Zoom te laten plaatsvinden. Hoewel de coronacrisis in Israël beter onder controle is dan in West-Europa, heeft de organisatie er verstandig aan gedaan om het congres digitaal te organiseren. De omstandigheden in mei 2021 zijn beroerd door de hevige onlusten tussen Joden en Palestijnen in Oost-Jeruzalem met raketaanvallen vanuit de Gazastrook. De Israëlische collega's waren zichtbaar angstig. Aan het begin van zijn lezing gaf de Israëlische psychoanalyticus Michel Granek uiting aan zijn bezorgdheid over het escalerend geweld.

Vanuit Israël waren de internetverbindingen onstabiel, waardoor het verloop van het congres soms verstoord werd. Er werd gewaarschuwd dat een onderbreking mogelijk kon worden, want de sprekers zouden ook wel naar een schuilkelder moeten verhuizen. In Israël is men wel wat gewend: onze collega's worden voortdurend geconfronteerd met trauma, niet alleen de actuele terreur, maar ook de verwerking van vroegere traumata. Dit is het eigenlijke thema van het congres: het concept plaats (*lieu, espace, topique*) in de psychoanalytische theorie en de verwerking van collectief trauma na de tragedie van de Holocaust.

De CPLF-organisatie stuurt voor elk congres de teksten die gepresenteerd worden naar de deelnemers zodat ze zich goed kunnen voorbereiden en dit in werkgroepen van de eigen analytische vereniging bespreken, waarop de *keynote speakers* ook worden uitgenodigd. Op die manier komt een collectief denkproces tot stand. We werden ook aangeemoedigd om naast freudiaanse teksten (*Das Unbehagen in der Kultur* van Freud) Holocaust-literatuur (van auteurs zoals Kertész,

Levi, Perec) te lezen. Voor het congres had ik ook de film *Shoah* van Claude Lanzmann (1985) gezien, die in de congresbundel wordt besproken. Deze film laat geen schokkende beelden zien van uitgemergelde Joden in getto's, maar maakt vooral indruk door de lege en vervallen plekken te tonen in het zuiden van Polen waar een rijke cultuur is vernietigd. In de film van Lanzmann komen affectief gehavende mensen aan het woord die onthecht spreken over het leed dat hun is overkomen en emotioneel breken als de interviewer doorvraagt naar hun emoties. Niet bevorderlijk voor de slaap van de kijker! Zo kwam ik in de sfeer van de lezing van de eerste hoofdsprekerster, collega Eva Weil uit Parijs, wier familie in de Holocaust is omgekomen. Weil is zeer begaan met collectief trauma en organiseert sinds 2002 een seminarie met psychoanalytici die overlevenden van genocide en/of de nakomelingen van slachtoffers van de concentratiekampen hebben behandeld. Tijdens haar lezing verwees ze onder andere naar haar behandeling van een kleinzoon van een nazi die bij de uitroeiing van Joden was betrokken. Terwijl zij zelf kleinkind was van een Holocaustslachtoffer. Eerst vroeg ik me af hoe ze een onwerkbare tegenoverdracht in dit geval zou kunnen vermijden. Waarom heeft ze deze patiënt niet naar een collega verwezen? Later kon ik wel meer begrip opbrengen voor haar keuze: ze wou ook de stem van het kleinkind van een vader horen en begrijpen. Volgens Weil is er een latentietijd van dertig tot veertig jaar nodig alvorens het collectief trauma bewust beleefd, besproken en verwerkt kan worden. Zoals in de film *Shoah*, schieten woorden tekort om dit onnoembaar lijden en deze cultuur van de dood te bevatten. Kort na de Holocaust was de schaamte zo groot dat zelfs de overtuiging bestond dat geen toehoorder, noch de eigen familie, deze ondenkbare werkelijkheid zou kunnen geloven: 'Welke vloek draagt ons volk dat het gedoemd is vernietigd te wor-

den?' In de therapie is het noodzakelijk dat psychoanalytici hun basishouding aanpassen: niet neutraal-afstandelijk, maar juist met passie en gevoel luisteren ('comme un auditeur passionné'). Julia Kristeva verwoordt dit in de vrijdaglezing als volgt: 'Ecouter avec la chair des mots'. Psychoanalytici dienen echt te geloven wat het Holocaustslachtoffer heeft meegemaakt en dit geloof met gevoel met hen te delen (de erkenning van de historische realiteit). Het is nodig dat de patiënt kan ervaren dat zijn analyticus zichtbaar geraakt is door het ondraaglijke en voelt dat deze echt geïnteresseerd is in de binnenwereld die zo geschaad is. Dit veronderstelt dat de analyticus empathisch contact maakt met de overweldigende emoties die onder het bevroren en verdoofde oppervlak begraven liggen. Vaak kwamen Holocaustslachtoffers er niet toe om kort na de bevrijding hun ervaringen te delen. Dikwijls werd er zelfs in een eerste analyse niet over gesproken, ook de analyticus vermeed dit gebeuren. Vele jaren later kon het trauma gedeeld en verwoord worden. Zoals Singer (Nobelprijs literatuur 1979) dit via zijn verhalen heeft gedaan, heeft de psychoanalyticus de taak van de wereld die bestond voor de Holocaust door de patiënt te laten herinneren en deze in verhalen te herscheppen, om zo het culturele weefsel dat door collectief trauma is vernietigd te herstellen. Ook de psychoanalyticus is getuige van een individuele subjectieve geschiedenis waarvan Holocaustslachtoffers en hun nakomelingen afgesneden zijn; de psychoanalyse kan hen hun geschiedenis die te pijnlijk was om te herbeleven teruggeven. Psychoanalyse biedt een ruimte waar het ondenkbare en het ondraagbare alsnog gesubjectiveerd kan worden. Dankzij literatuur, films en psychoanalyse kunnen de individuele archieven in de psyche die deels vernietigd zijn alsnog verbonden worden met de archieven van het collectieve. Daarom wordt het basisvertrouwen van de

patiënt opgebouwd en worden hem referentiepunten aangereikt zodat mensen en geschiedenissen die verdwenen zijn opnieuw een plaats krijgen, zowel in de individuele als in de collectieve herinnering. Het rapport van Chetrit-Vatine en Granek uit Israël ging dieper in op dit concept van een plaats en hoe ruimte innerlijk gerepresenteerd wordt. Ze gaven een uitvoerig overzicht van spatiale metaforen in de psychoanalytische theorie. Beide auteurs pleiten voor een introductie van het Hebreeuwse concept *makom* in de psychoanalyse. Het woord *mokum* is ervan afgeleid en tot informele bijnaam van de stad Amsterdam geworden, wat verwijst naar de Joodse wortels van Amsterdam. *Makom* is een meta-ruimte, een plek waar de ruimte wordt overstegen naar dimensies van de ethiek, van het oneindige en het eeuwige. De analytische ruimte heeft dezelfde kwaliteit als een *makom*: een plek waar de analyticus zich

ethisch en asymmetrisch verantwoordelijk voelt voor de ander, waar de patiënt in verwachting en onzekerheid verkeert, hoop krijgt en een toevlucht vindt, waar ervaringen eeuwigheidswaarde krijgen, waar de patiënt kan ontsnappen uit zichzelf om meer tot zichzelf te komen. Mensen die slachtoffer zijn geworden van trauma hebben nood aan een dergelijke plaats; hun binnenwereld is immers getekend door atopie.

Tijdens het congres bleef ik gekluisterd aan het beeldscherm. Ik heb gepassioneerd geluisterd naar alle bijdragen. Er waren veel meer boeiende thema's die ik in dit korte bestek echter niet kan aanstippen. De informele ontmoetingen en gedachtewisselingen met collega's werden zeer gemist. In tijden van corona en oorlog zijn video-conferenties waardevolle plaatsvervangers, maar ze blijven onbevredigend.